

İSLAM ÖNCESİ TÜRK TOPLUMUNDA EĞİTİM ARACI OLARAK SPOR*

Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU*

Öz

Hareketli hayat tarzı eski Türk eğitim-öğretim sisteminin en belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Sürati, hürriyeti ve hâkimiyeti sembolize eden at ile teknolojiyi ifade eden demir üzerine kurulu eski Türk cemiyetinde hayatın gereği olarak doğuştan ölüme kadar eğitim, kendini yenilemek, zinde ve diri tutmak zaruri hal almıştır. Aileden başlayarak devlete kadar Türk toplum yapısında eğitim-öğretimin temel niteliği; ahlaklı, şahsiyetli, kökünü ve kimliğini bilmek gibi değerler başta olmak üzere töre ile ifade edilen unsurlarla donanmış kalifiye nesiller yetiştirmektir. Eski Türklerde küçük yaşlardan itibaren eğitim ve öğretimde, gelişimde aile yanında Boy önemli rol oynamıştır. Mekân-zaman-sulh temelinde at ve silahla özdeşleşen Türk toplumunda gündelik hayatın tabii bir parçası olarak birçok spor dalı önemli yer bulmuştur. Aksiyonun, dinamizmin yoğun olduğu ve ferdî kabiliyetlerin sergilenmesine imkân tanıyan at yarışları, ok atma yarışları, gök börü oyunu, güreş gibi spor dallarına daha rağbet gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Öğretim, Spor, At, Ok, Bozkır.

Sports In The Pre-Islamic Turkic Society As Educational Mean

Abstract

The dynamic lifestyle has been one of the most decisive elements of the Old Turkic education system. It has become imperative to educate oneself, to renew oneself, to be fit and alive with horse, from birth to death as a necessity of life in the Old Turkic society which was based on iron which expressing speed, liberty, dominance and technology. The basic qualities of education in Turkic society structure, even from family to state; morality, personality, being familiar to the roots and identity, especially with elements expressed in the form of qualifications were paid utmost attention to train generations. In ancient Turks, from the early ages, Boy (nation) played an important role in the development of education and training. In the Turkic society, which was

* 20-22 Kasım 2014 tarihinde Bışkek'te yapılan Türk Halkları'nın Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu'na bildiri olarak sunulmuştur.

** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aliahmetbeyoglu@hotmail.com

identified with horse and gun on the basis of space-time-peace, many sports fields constituted important place as a natural part of everyday life. The more favored for sports containing actions such as horse racing, bowling, skydiving, wrestling, which enabled the dynamism to be intense and to display individual abilities.

Keywords: Education, Teaching, Sports, Horse, Arrow, Steppe.

Bozkır kültürü denilen belirli coğrafi mekânda hareketli hayat tarzı eski Türk eğitim-öğretim sisteminin en belirleyici unsurunu teşkil etmiştir. Sürati, hürriyeti ve hâkimiyeti sembolize eden At ile teknolojiyi ifade eden demir üzerine kurulu eski Türk cemiyetinde¹ hayatın gereği olarak doğuştan ölüme kadar eğitim, kendini yenilemek, zinde ve diri tutmak zaruri hal almıştır. Askerî ve sivil hayatın iç içe geçtiği eski Türklerde aile ve ordu iki temel güç idi. Bu nedenle aileden başlayarak devlete kadar Türk toplum yapısında eğitim-öğretimin temel niteliği; ahlaklı, şahsiyetli, kökünü ve kimliğini bilmek gibi değerler başta olmak üzere töre ile ifade edilen unsurlarla donanmış kalifiye nesiller yetiştirmektir.² Bundan dolayıdır ki eski Türklerde eğitim ve öğretim teoriden çok hayatın bir parçası olarak pratik hal almıştır. Eğitim-öğretimde özellikle iyi ve donanımlı insan vurgusunun yapılmasındaki asıl faktör; her şeyden önce gerek hayvancılıkla geçinen ailenin gerekse dinamik, her an sefere hazır olmak mecburiyetinde olan askerî sistemin ve Boy hayatının gereği ahlaklı, mesleki açıdan da vasıflı insan yetiştirme zaruretidir. Bu durum, güçlü iş birliği içerisinde maddî, manevî manada üzerine düşeni yapabilecek vasıfta insanlardan oluşan cemiyet hayatını doğurmuştur.

At ile hemhal olma sonucu Bozkırlı Türk insanında oluşan üstünlük yani 'beylik gururu' duygusu, devlet idaresinde ve eğitim-öğretim metodunda üniversal bir anlayışı doğurmuştur. Cihanşümül devlet felsefesi gereği eğitim sisteminde insan sevgisi, idare altına alınıp birlikte yaşanılanlara karşı koruyuculuk, adalet, hürriyet, eşitlik gibi değerlerin daha çocukluktan itibaren kademe kademe öğretilmesi önemli yer tutmuştur. Beylik duygusu + insan sevgisi + gerçekçilik şeklinde formülüze edilecek bu Türk düşüncesi,³ aynı zamanda ahlak prensipleri olarak eğitimin ana gayesi haline getirilmiştir. Eski Türk toplumu kendi ahlak anlayışını hayatının düsturu edinmiş kişiye 'yığit insan' manasına gelen 'Alp', erkek anlamı haricinde cesur olanlara ise 'Er' demiştir. Bu ad verme geleneğine de yansımıştır. Bu bağlamda ahlakı ön plana çıkaran eğitimin temel hedeflerinin başında Alp ile Er'liği birleştirip debdebe ve gösterişten uzak, dünyevî olana fazla değer vermeyen dürüst insanlar yetiştirmek gelmiştir.⁴ Eski Türk eğitim dili Türkçe idi ve sistemin hareket noktası da

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1997, s. 214.

² Mehmet Özmenli, "Ortaçağ'da Türklerde Bilginin Varlığı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 5, Haziran 2012, s. 186-187.

³ Salim Koca, "Türk Karakterinin Sembollerinden, Tuz ve Ekmek", *Millî Kültür Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul 1977, s. 67 vd..

⁴ Géza Fehér, "A Madarai Lovás Szikladombormű És Östörténeti Vonatkozásai", *Ethnographia*, XXXVIII, Budapest 1927, s. 21-22; Abdülkadir İnan, "Dede Korku Kitabı'nda Eski İnanç ve Gelenekler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, VI, Ankara 1969, s. 149 vd.

Türkçe'nin anlaşma vasıtası olmaktan öte ait olduğu medeniyeti anlayacak, ifade edecek derecede çocukluktan itibaren doğru olarak öğretilmesiydi.

Eski Türklerde küçük yaşlardan itibaren eğitim ve öğretimde, gelişimde aile yanında Boy, cemiyet hayatı içerisinde Dede Korkut/Aksakal isimleriyle sembolleştirilen ve gerçek manada öğretmen olan şahıslar önemli rol oynamışlardır. Akrabalar başta olmak üzere içerisinde yaşanan toplum ise denetim rolünü üstlenmiştir. Anne çocukluktan itibaren toplum içerisinde bulunmanın gereği olan adab-ı muâşeret kurallarını öğreterek hayata hazırlarken, Baba daha çok teknik yani mesleki bilgileri aktarırdı. Nitekim ailede alınan eğitimin önemine dair Dede Korkut'ta şöyle denilmiştir: *"Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez. Oğul atanun yeteri dür, iki gözünün biridür. Devletli oğul kopsa ocagının közidür."*⁵ Bu sistem içerisinde çocuk hayata, yeni şartlara ve geleceğe bilgi ve edep açısından hazırlanıp ihtiyaç duyacağı bilgiler, beceriler öğretilmeye çalışılırken aynı zamanda bir şuur olarak mazi yani tarih nakledilirdi. Bu durum çocuğa kim olduğunu, ne olması gerektiğini öğretirken, onda müthiş bir şekilde kültür, tarih, medeniyet, dil, inanç ve coğrafya bağlamında bir aidiyet duygusu oluştururdu. Müesseseleşmiş okulların somut olarak varlığı bilinmese de, eski boy yaşantısında belirli alanların eğitim ve öğretime tahsis edildiği rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca gerek Göktürkler gerekse Uygurlardan kalma ülkenin meskün birçok noktasına dikilmiş yazıt bulunması, varlığı bilinen takvimin Göktürkler döneminde ıslah edilerek geliştirilmesi gibi unsurlar eski Türk toplumunda yazının genel kullanımına ve hatırı sayılır entelektüel zümrenin varlığı ile okur-yazar oranının devrine göre azımsanmayacak oranda olduğuna delalet addedilmiştir. Tarih şuurunu ortaya koyan bu kitabeler aynı zamanda değişik konuları ihtiva eden ders kitapları niteliğinde idiler.⁶

Eski Türklerde eğitimin başlangıç noktası ad vermek idi. Doğar doğmaz ana babanın bebeğe verdiği ad gerçek ad olmayıp geçici idi. Çocuk büyüdükçe kabiliyetine veya toplum içerisinde gösterdiği yararlılığa göre kalıcı ad alırdı. Ait oldukları boyun beyi veya sevilen birisi tarafından verilen bu gerçek ad sayesinde adı alan boyun da üyesi kabul edilirdi.⁷ Dede Korkut destanlarında gösterdikleri yararlılıktan ötürü kahramanlara asıl adları Korkut Ata tarafından verilirdi. Dirse Han'ın oğlu, karşısına çıkan bir boğayla dövüşüp onu öldürdükten sonra *"Boğaç"* adını almıştır. Bay Büre Bey'in oğluna bezirgânların malını soygunculardan kurtarması üzerine Bamsı Beyrek adı verilmiştir. Beyrek'in *"Bamsı"* adının kahramanlıkla bir ilgisi yoktur, babası oğlunu *"Bamsam"* diye okşadığı için bu ad konulmuştur.⁸ Toplumda genelde kahramanların ad almaları 15-16 yaşlarına girdikten sonra olurdu. Nitekim Kazan Bey hayflanarak oğlu Uruz'a 16 yaşına girdiği halde *"henüz yay çekmedün,*

⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı, 1*, Ankara 1989, s. 74.

⁶ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 339; Özmenli, "a.g.m.", s. 184 vd.

⁷ Alaattin Uca, "Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 23, Erzurum 2004, s. 145.

⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 14 vd.

ok atmadun, baş kesmedün, kan dökmedin, Kalın Oğuz içinde çuldu almadun”⁹ der.

Destanlarda ve anlayışlarda oluşan ad verme geleneğinde hep kahramanlık figürü ön plana çıksa da, aslında gerçek adın daha sonraki yaşlara bırakılması eğitim ve öğretim açısından büyük önem taşımıştır. Bu durum esasında çocuğun gelişimini gözlemleyerek, modern eğitim sistemini andırır şekilde becerilerine göre bir mesleğe bir alana yönelmesini sağlamak içindi. Bu anlayışın yansımasını Oğuz Kağan Destanı’nda da görmek mümkündür. Anlatılanlara göre Oğuz ordusuyla sefere giderken ırmakla karşılaştığında Uluğ Ordu adlı bir er, ağaçlardan kestığı dal ve yapraklarla sal yapar. Su bu salla geçilir ve Oğuz bu becerikli ere Kıpçak Bey adını verir. Yine Çürçek Kağan’la yapılan savaşta o kadar çok ganimet alınır ki, ganimetleri taşımaya öküzler yetmez. Askerler arasından akıllı ve tecrübeli bir er bir araba yapar. Böylece canlı ve de cansız ganimetler taşınır. Oğuz bu arabayı icad eden eri Bey yapar ve kendisine Kanglı adını verir.¹⁰ Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lugat’it Türk’te çocuk terbiyesinde kız ve erkek evlatların anne ve babayı örnek aldıkları, ileride toplumda oynayacakları rolleri onlardan öğrendiklerini söyler.¹¹ Aynı bağlamda Kaşgarlı Mahmud; Babası ekşi elma yese (bir fenalık yapsa), oğlunun dışı kamaşır,¹² diyerek de baba-oğul etkileşimine dikkat çeker. Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacıb de; senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et bu işi başka ellere bırakma¹³ diyerek eğitim ve öğretim için ilk ve mühim nokta olarak ebeveynin önemine vurgu yapmıştır. Eski Türk toplumunda kız çocuğunu anne, oğlan çocuğunu ise baba hayata hazırlardı. Kutatgu Bilig’de; oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada da onlar için faydalı olur¹⁴ beytinde de ifade edildiği gibi eski Türk eğitim ve öğretiminde esas maksatlardan birisi toplum içerisinde yaşama kuralları ile hayatta başarıya götürecek bilgiyi öğretmektir. Bu bağlamda Yusuf Has Hacıb’in şu ifadeleri de daha önceki beytinde söylediklerini güçlendirmektedir: Küçük çocuğa bak, ona akıl ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe, kalemler yürümez; insan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir; bilgi sahibi olunca, her işinde muvaffak olur. Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür; fakat kalem olmayınca, insan onu elinde tutamaz.¹⁵

Eski Türklerde eğitim geleneğe, kültüre dayalı bir şekilde geliyordu. Aileler taşıdıkları her şerefi, beceriyi çocuklarına kazandırmaya gayret gösterirler-

⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 58-59.

¹⁰ Semra Şen, “Türklerde Ad Verme Törenleri, Adların Önemi, Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6, Erzurum 2006, s. 154-155.

¹¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati’t Türk*, I, Çev. Besim Atalay, Ankara 1998, s. 236; Zekerya Batur - Merve Beştaş, “Divanu Lugat’it Türk’te Çocuk Dünyası ve Çocuk Eğitimi”, *Turkish Studies*, Sayı: 6/2, Bahar 2011, s. 247-259.

¹² *Divanu Lugati’t Türk*, II, s. 311.

¹³ Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1985, s. 326.

¹⁴ Yusuf Has Hacıb, *a.g.e.*, s. 326.

¹⁵ Yusuf Has Hacıb, *a.g.e.*, s. 180; Yıldız Kocasavaş, “Kutadgu Bilig’de Eğitim-Öğretim Anlayışı”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2006, s. 53-66.

di. Nitekim aile içinde eğitimin amacı, kabiliyetlerini de göz önünde bulundurarak fertlere maziden gelen ailevi davranışları kazandırmayı sağlamaktı. Daha çocukluk devresinden itibaren fert; at terbiyesi, hayvan yetiştiriciliği, bakıcılığı, çadır işleri, giysi üretimi, göçmek, yerleşmek, hayvan otlatmak, ev eşyası, silah yapmak, yemek, içmek, eğlence, yarışma, spor, müzik, bilgi ve becerilerini kazanmayı, hepsinden öte iyi bir savaşçı-kahraman süvari olabilecek eğitimi aile içinde öğrenmeye ve talim etmeye başladılar. Ayrıca meslekî eğitimde şüphesiz usta-çırak ilişkisi de çocuğun yetiştirilmesinde mühim yer tutardı.¹⁶ Çünkü Türk toplum yapısında liyakat babadan oğla geçmezdi. Bu nedenle Türk eğitim sistemi daima kendisini yaşatacak insan tipini yetiştirmek, her çocuk da cemiyet/Boy içerisindeki adını, yerini kendisi kazanmak mecburiyetindeydi. Henüz ayakta durabilecek bir Türk çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at bulunurdu. Geleceğin okçu Türk savaşçısı daha çocuk çağında eğitimlere başlar, koyun sırtında biniciliği dener, önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra da tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılığa alışır, büyüdüğü zaman da mükemmel bir atlı muharip olurdu.¹⁷ Gelişime açık Türk toplumunda kişi çocukluktan itibaren aldığı eğitimi, bilgisi ve becerileri sayesinde askerî ve sivil bürokrasi de görev alır, en tepe noktalara kadar yükselebilirdi.

Türklerde eğitim ve öğretimin vazgeçilmez temel öğelerinden birisini de ata ve töre (kanundan öte maziye, yaşanan zamana ait madde ve manayı ifade eden her şey) anlayışı oluşturmuştur. Eğitim-öğretimden maksat insanın tarihini, atasını, kimliğini oluşturan dili ve dini başta olmak üzere değerlerini yani ait olduğu dünyayı bilmesi ile hayat kaynağı tefekkür dünyası ile töresini ve bunları kaybettiğinde de başına neler gelebileceğini unutmamasını sağlamaktı. Çünkü eski Türk anlayışında unutmak, başkalaşmak ve dönüşmek yok olmak, ölmekle bir tutulurdu. Bunu en güzel ifade eden Orhun Abideleri'nde geçen şu satırlar olmuştur:

“Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağanına kadar ordu sevk edivermiş. Batıda Demir Kapıya ordu sevk edivermiş. Çin kağanına ilini, töresini alivermiş. Türk halkı kitlesi şöyle demiş: “İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim kağanım hani, ne kağana işi, gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. ...Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadının töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş.”¹⁸

Hülasa; sivil ve askerî alanın iç içe geçtiği eski Türklerde, hayat tarzının gereği olarak aileden başlayarak içinde bulunulan toplum çocuklar başta ol-

¹⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2011, s. 5-6; Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, 3, Ankara 2002, s. 8-53; İlhan Aksoy, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 16, Kış 2011, s. 11-12.

¹⁷ Ahmet Taşağıl, *İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu, Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, (Editör: Feridun M. Emecen), İstanbul 2008, s. 163-164.

¹⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970, s. 4-5.

mak üzere herkes için büyük bir okuldu. Bu okuldaki eğitim sisteminin esası teoriden çok ameli yani yaşayarak öğrenmeye dayanmaktaydı. En önemli sorumluluk ve rolün anne-baba ile her obada varlığı bilinen Aksakallılara verildiği eğitimde hedef; çocuklara milli-dini değerleri aşılıyarak hayatı kolaylaştıracak bilgileri öğretmek, adeta toplumun arşivi ve hafızası olan tecrübeleri aktarmak, onları askerlik başta olmak üzere kabiliyet ve isteklerine göre mesleklere, işlere yönlendirmektir. Çocukları-gençleri dünü unutmayacak, bugünde yaşamayı sağlayacak, yanında var olmayı gerekli kılacak şekilde donanımlı hale getirmek ve “*Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir*” atasözünde ifade edildiği gibi devleti rahatlatacak her sahada yetişmiş insan gücü oluşturmaktı.

Mekân-zaman-sulh temelinde at ve silahla özdeşleşen Türk toplumunda, gündelik hayatın tabii bir parçası olarak birçok spor dalı önemli yer bulmuştur. Aksiyonun, dinamizmin yoğun olduğu ve ferdi kabiliyetlerin sergilenmesine imkân tanıyan spor dallarına daha rağbet gösterilmiştir. Türk insanının zihninde spor bir müsabaka olmaktan, kazanmaktan öte manalar ifade etmiştir. Erken ve geç dönem kaynaklarına yansıdığı kadarıyla Türkler arasında varlığı tespit edilebilen genel spor dalları şunlardır:

At Yarışları

Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lugat'it Türk'de “*At Türk'ün Kanadadır*”¹⁹ diye belirttiği at; eski Türk sosyal hayatında, tefekkür dünyasında, karakteristik yapısının oluşmasında çok büyük bir yer tuttuğu gibi, yapılan sporlar arasında da baş mevki işgal etmiştir. Dinî ve millî bayramlarda eğlencelerde, düğünlerde, toylarda yani cemiyet hayatı içerisinde insanların toplandığı her fırsatta at yarışları yapılır idi.²⁰ Buna göre yarışın günü, yeri, düzenleniş sebebi ve ödülü daha önce ilan edilirdi. Yarışın yapılacağı gün herkesin huzurunda koşacak atlar sıraya dizilir, “*akın*” adı verilen görevli atları dolaştırarak tanıtır ve koşulacak uzaklığı da duyururdu. “*Talas*” veya “*tasal*” denilen varış yerindeki ipi göğüsleyen at birinci olurdu. Özel yetiştirilmiş en cins atların katıldığı yarışlar sonucunda bir ödül olsa da, kazanmak hem binicisi hem at açısından büyük bir şeref addedildiğinden ödüller ikinci planda kalırdı. Kaşgarlı Mahmud, at yarışları için hususi yetiştirilmiş ve koşuların çoğunu kazanan bu cins ata “*arkun*” denildiğini, söylemiştir. Genelde kazanana at verilirdi. Yarışlar atın, binicinin, yetiştiricinin maharetlerini göstermesi açısından özel mana ifade ederdi. Türk toplumunda at yarışları kimi zaman müsabakadan öte anlamlar da taşırdı. Nitekim bayramlarda, eğlencelerde, düğünlerde vs. at yarışları genç kız ve erkeklerin evlenecekleri eşi seçmelerinin bir aracı olurdu. At yarışlarının dinî bir yönü de bulunurdu. Çin kaynaklarının belirttiğine göre bazı Türk boyları ölünün çadırı etrafında at koşturmak suretiyle yarış yaparlardı. Hepsinden öte askerliğin bir yaşam biçimi olduğu Türk toplumunda at yarışları sayesinde Türk insanı her daim eğitilmiş ve dinamik halde tutulurdu.

¹⁹ *Divanu Lugati't Türk, I, s. 48-49.*

²⁰ Orhan Doğan, *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, 67 vd.

Bu bağlamda ordu içerisinde sulh zamanlarında düzenlenen at yarışları da askeri savaşa hazırlayan eğitim niteliğindedir.²¹

Ok Atma Yarışları

Türk insanının en mühim silahlarının başında yer alan ok ve yay gücü, hâkimiyeti sembolize ederken aynı zamanda Boy anlamına da gelirdi. Ok; atılarak güç göstermenin bir aracı, düğünlerde erkeklerin eğlenme yolu, evlenen kişinin gerdeğe gireceği çadırını kuracağı yeri belirlemek için atılan bir vasıta gibi eski Türk sosyal hayatında önemli bir yer işgal etmiştir. “Ok taşmak” veya “ok atışmak” tabirleriyle ifade edilen ok atma yarışmaları Türk sosyal hayatının rutin bir parçası idi. Ok atma yarışları ya en uzun mesafeye atış ya da belirlenen bir hedefe atış şeklinde gerçekleşirdi. Hedef köşeli olup hayvanların derilerinden oluşurdu. Böylece ok atanın hedefi vurmadaki isabet durumu kolayca anlaşılırdı. Türkler çok iyi ok atanlara “atım er” yahut “atım” derlerdi. Kadim Türk sporlarından ok atma yarışları hem bir spor hem de askeri talimdi. Sadece yerde değil at üzerinde de tertip edilirdi. Nitekim at hızla giderken binici dört bir yana ok atarak yarıştı ki, bu kadim Turan Taktiği’nin en mühim figürüydü. Ayrıca ülke geneline hitap eden ilkbaharda ve açık havada büyük yarışlar düzenlenirdi ki, erkeklerin devlet erkânının huzurunda kendilerini ispat etmeleri açısından ayrı bir önem taşırdı. Bu yarışlar sonunda kazanan için ortaya çeşitli ödüller konurdu ki bunların başından at gelirdi.²² Ok yarışları sadece Türklerin kendi arasında değil milletler arası alanda da yapılmıştır. Nitekim Çin kaynaklarında Çinliler ile Türkler arasında yapılan yay çekme yani okçuluk yarışmalarından bahsedilmiştir.²³

Güreş

Bozkır hayat tarzı içerisinde en eski Türk sporlarından birisi güreş idi. Temelde güce dayanmasından dolayı güreş sporu Türkler arasından geniş bir yer bulmuştur. Güreş sporunda güreşçiler ayaklarına kıl bezden yapılmış siyah renkli “*purpit*” (pehlivanların güreşirken giydikleri kalın bezden veya keçi kılından örülmüş don) giyerler ve yalın ayakla güreşirlerdi. Karakucak, aba, kuşak, şalvar ve yağlı güreş türleri olan güreş sporunda eski Türkler arasında en yaygın olan karakucak güreşi idi. Güreş Türk toplumunda sadece erkekler arasında değil kadınlar arasında da yapılırdı.²⁴ Nitekim Dede Korkut hikâyelerinden Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek destanında Banu Çiçek’in Bamsı Beyrek ile ok attığı, at yarışı yaptığı ve güreş tuttuğu, bunlarda üstün gelen Bamsı Beyrek’in Banu Çiçek ile nişanlandığı anlatılmıştır.²⁵

²¹ *Divan-u Lugati’t Türk*, I, s. 107, 184, 366, 474; Reşat Genç, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt: III, Ankara 1997, s. 235; Sezer Özyaşar Şakar, “Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/1, Ocak 2010, “Kültür Tarihimizde Yarış”, s. 167.

²² *Divan-u Lugati’t Türk*, I, s. 157, 180, 231; Genç, “a.g.m.”, s. 238-239; Şakar, “a.g.m.”, s. 170-171; Metin Türkteş, “Divan-ü Lügat-it Türk’te Yer Alan ve XI. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 1999, s. 62.

²³ Wolfram Eberhard, “Çin Kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor”, *Ülkü*, Sayı: 87, Çev. N.T. Uluğtuğ, Mayıs 1940, s. 214.

²⁴ Şakar, “a.g.m.”, s. 172-173.

²⁵ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 123.

Gök Börü Oyunu

Gök Börü Türklerin eski oyunlarından birisi olup post kaçırma olarak da bilinirdi. Bu oyunun esası at salıp koşarak oğlağı kapmaktı. Oyunda kullanılacak oğlağın başı ve ayakları kesilip içi çıkarıldıktan sonra karnına saman doldurularak dikilir ve bir gece suda bekletilirdi. Hakem tarafından ortaya atılan oğlak atlılardan biri tarafından yakalanır ve yakalayan atını hızlıca koştururdu. Bu şekilde oyun başlamış olur ve oğlak katılan oyuncular arasında gidip geldikten sonra en kuvvetli olanın elinde kalırdı. Bu oyun toplum içerisinde yarışmadan çok bir antrenman, askeri talim fonksiyonu taşırdı.²⁶

Çevgân, Çöğen Oyunu (Çevgen, Çöğel)

Eski bir Türk sporu olan çöğen, özellikle askerlerin sulh zamanlarında oynadığı ve aynı zamanda askerler için mühim bir talim olan oyun idi. Çevgân (Çöğen) atlı veya yaya olarak, tek yahut çift kale olarak oynanırdı. Kale tek ise oyunun oynandığı alanın ortasında, çift ise iki ucunda yer alırdı. Genelde atlı ve çift kale şeklinde oynanmıştır. Oyunda kullanılan top yumruk büyüklüğünde ve 10-15 cm çapında idi. Yuvarlak, sıkıştırılmış sert keçeden, şimsir, akçaağaç veya söğüt ağacından yapılırdı. Topa vurulan ucu kıvrık çöğen denilen sopalar ise 120 ile 150 cm arasında, ortalama 130 cm uzunluğundaydı ve kızılçık ağacından hazırlanırdı. Takımlar üç ila on arasında değişen oyuncularından oluşsa da genelde altışar kişilikti. Çöğen ile sürülen top kaleye atılarak sayı yapılırdı. İki sütun arasındaki kaleler 5-6 metre genişliğinde olup, direkleri süslü renkli ağaç sütunlarından veya taştan yapılırdı. Kazanmak için belirli sürede belirli sayıya ulaşmak gerekirdi. Çevgân oyununda binici ile at uyum içerisinde bulunmak mecburiyetinde olduğu için atlar bu oyun için özel olarak yetiştirilirdi. Çöğen oyunu binicinin ata hâkimiyet, at üzerinde kıvraklık, hareket, denge, elindeki sopayı maharetle kullanma gibi yeteneklerini geliştirdiğinden spor yanında önemli bir beden ve zihin eğitimi idi.²⁷

Kaşgarlı Mahmud DLT'de bu oyuna dair şu bilgileri vermiştir: Çevgân atlı veya atsız olarak iki şekilde oynanırdı. Atsız çevgân oyununda oynayanlardan biri ilkin kendisinin başlamasını istediği zaman çatal değnek ile topa vurur. Bu işte kim en kuvvetli vurmağa yani topu en uzağa göndermeye muvaffak olursa oyuna başlama hakkı ona verilirdi. Bu oyundan kullanılan topa "topık" denirdi. Yine Kaşgarlı Mahmud'a göre topa vurmak için de "azn" denilen iki çatalı değnek ve Çöğen (Çevgen) adı verilen sopa kullanılırdı. Topu en uzağa vurabilen oyuna ilk önce başlama hakkına sahipti. Oyunda esas topu bir vuruşta muayyen mesafeden öteye geçirmekti. Muayyen mesafeyi belirlemek için "talas" veya "tasal" denilen ip gerilirdi.²⁸ Vuruşlarda topun bu ipi geçmesi lazımdı. Oyunda bu ipten veya ipin tayin ettiği hedeften geçirebilene "tanğuk"

²⁶ Şakar, "a.g.m.", s. 175.

²⁷ İbrahim Öztekin, "Çöğen (Çevgen, Çevgan, Bandal, Çukanyon, Tubuk, Tüy) Bir Türk Savaş Sanatı", www.beyazkusak.com

²⁸ *Divanu Lugati't Türk*, I, s. 187, 223, 242, 380, 392; *Divanu Lugati't Türk*, II, s. 22-23, 88, 113; *Divanu Lugati't Türk*, III, s. 119, 365, 402.

denilen ipekli kumaş hediye edilirdi. Kaşgarlı, çevgan oyununun atlı oynanış şekline dair önemli bir bilgi ise vermemiştir.²⁹

Tepük

Türkler arasında genelde çocuklar tarafından oynanan Tepük adı verilen ayak topu oyunu da mevcuttu. Kaşgarlı Mahmud'un anlattığına göre; kurşun eritilerek iğ ağırşığı şeklinde dökülür, bunun üzerine keçi kılı veya buna benzer bir şey sarılırdı. Çocuklar bunu ayaklarıyla teperek oynardı. Bugünkü futbolun iptidai şekli olarak kabul edilen bu oyunun oynanış şekli ve kuralları açıkça bilinmemektedir.³⁰

Eski Türkler arasında ayrıca süngü yani mızrak atma, cirit atma, yaşanılan sahaya bağlı olarak koşu, yüzme, kayak gibi sporların da yapıldığı bilinmektedir.³¹ Kaşgarlı Mahmud, Türkler arasında oyunların oynandığı özel yerlere "oynağı yer" denildiğini belirtmiştir³² ki, günümüzde stadyum ve diğer spor alanlarının yapıldığı sahalar benzeri özel alanların varlığını ve sporlara halkın alakası ile verilen önemi göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Sonuç

Eski Türk toplumunda spor, insan hayatı ile genel eğitiminin ayrılmaz bir parçası olmuş, fizikî, ruhî ve sosyal gelişimde de önemli rol ifa etmiştir. Nitekim eski Türk toplumunda tatbiki yönü daha ağır basan eğitim-öğretim sistemi ile gücün, disiplinin ve ferdi becerilerin ön plana çıktığı spor faaliyetleri iç içe geçmiştir. Eğitim anlayışının esası birlikte yaşama kurallarını ve başarıya götürecek bilgiyi öğretmek olduğundan, spor, bu gayenin önemli bir hayata geçirme alanını oluşturmuştur. Topluma hâkim norm ve değer yargılarına göre davranmayı, sosyalleşmeyi esas alan eski Türk sporları zekâyı, kişiliği, bedeni ve tefekkürü geliştirdiğinden, sporcular; Türk eğitiminin çocuklara, gençlere aşılacak istediği değerlerin, özelliklerin hayata geçmesi bakımından bir nevi örnek tiplerini oluşturmuşlardır. Ayrıca Türk eğitim sisteminde çocukluktan itibaren insanların kabiliyetlerine göre meslek seçmeleri ve toplumsal işbirliği ehemmiyet taşıdığından, spor da, kişilerdeki bilinmeyen yeteneklerin, yönlerin keşfedilmesine vasıta olma özelliğinden dolayı eğitimin bu manada vazgeçilmez yardımcı haline gelmiştir. Spor müsabakaları aynı zamanda birçok meslek erbabına ustalıklarını sergileme imkânı hazırlamıştır. Spor karşılaşmaları, aileden başlayarak Boy hayatı ve Boylar birlikteliği içerisinde yaşayan Türk insanının taraftarlık ayrışması içerisinde birliktelik sanatının, kurallarının gösterge alanları olmuştur. Bütün bunların yanında Türk toplumunda spor, yaşanılan coğrafyanın zorluklarına, savaşa hazırlayan en önemli tatbikat ve eğitim vasıtası haline gelmiştir. Gereken şartlara haiz herkesin uğraşabildiği spor dalları, sahip olduğu kabiliyetleri, vasıfları ve

²⁹ Genç, "a.g.m.", s. 236-237; Muammer Eroğlu, "Çevgân", İ.A., Cilt: 3, 1993, s. 388-389; Feyzi Halıcı, "Çevgân", DİA., Cilt: 8, 1993, s. 294-295.

³⁰ *Divanu Lügati't Türk*, I, s. 386; Genç, "a.g.m.", s. 233.

³¹ Eberhard, "a.g.m.", s. 211 vd.

³² *Divanu Lügati't Türk*, I, s. 121.

aldığı eğitimin de katkısıyla sporculara toplumda itibar sağlamış, devlet kademesinde makam-mevki ve meslek sahibi olmanın önünü açmıştır. Spor faaliyetleri; çocuklar başta olmak üzere Türk insanının adab-ı muaşeretinde, birlikte yaşamada, töreye uymadaki eksikliklerinin giderildiği ve aidiyet duygusunun aşılandığı alanlar olmuştur.

Kaynaklar

- AKSOY, İlhan: “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 16, Kış 2011.
- AKYÜZ, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2011.
- BATUR, Zekerya - BEŞTAŞ, Merve: “Divanu Lugat’it Türk’te Çocuk Dünyası ve Çocuk Eğitimi”, *Turkish Studies*, Sayı: 6/2, Bahar 2011.
- DOĞAN, Orhan: *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- EBERHARD, Wolfram: “Çin Kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor”, *Ülkü*, Sayı: 87, Çev. N.T. Uluğtuğ, Mayıs 1940.
- ERGİN, Muharrem: *Dede Korkut Kitabı*, 1, Ankara 1989.
- ERGİN, Muharrem: *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970.
- EROĞLU, Muammer: “Çevgân”, *İ.A.*, Cilt: 3, 1993.
- FEHÉR, Géza: “A Madarai Lovás Szikladombormú És Östörténeti Vonatkozásai”, *Ethnographia*, XXXVIII, Budapest 1927.
- HALICI, Feysi: “Çevgân”, *DİA.*, Cilt: 8, 1993.
- GENÇ, Reşat: “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt: III, Ankara 1997.
- İNAN, Abdülkadir: “Dede Korku Kitabı’nda Eski İnanç ve Gelenekler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, VI, Ankara 1969.
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1997.
- KAŞGARLI MAHMUD: *Divanu Lugat’it Türk*, I-IV, Çev. Besim Atalay, Ankara 1998.
- KOCA, Salim: “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, 3, Ankara 2002.
- KOCA, Salim: “Türk Karakterinin Sembollerinden, Tuz ve Ekmek”, *Millî Kültür Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul 1977.
- KOCASAVAŞ, Yıldız: “Kutatgu Bilig’de Eğitim-Öğretim Anlayışı”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2006.
- ÖZMENLİ, Mehmet: “Orta Çağ’da Türklerde Bilginin Varlığı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 5, Haziran 2012.
- ÖZTEK, İbrahim: “Çöğen (Çevgen, Çevgan, Bandal, Çukanyon, Tubuk, Tüy) Bir Türk Savaş Sanatı”, *www.beyazkusak.com*
- ŞAKAR, Sezer Özyaşamış: “Dil, Kültür Bağlamında Bazı Yarışlar ve Ödülleri”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/1, Ocak 2010, “Kültür Tarihimizde Yarış”, s. 164-185.
- ŞEN, Semra: “Türklerde Ad Verme Törenleri, Adların Önemi, Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6, Erzurum 2006.
- TAŞAĞIL, Ahmet: *İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu, Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular*, Editör: Feridun M. Emecen, İstanbul 2008.
- TÜRKTAŞ, Metin: “Divan-ü Lügat-it Türk’te Yer Alan ve XI. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 1999.
- UCA, Alaattin: “Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 23, Erzurum 2004.
- YUSUF HAS HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1985.